

Refah Devletinin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar

Şenay GÖKBAYRAK*

Transformation of Welfare State and Female Migrants as Invisible Care Workers

ABSTRACT

Feminization of migration is one of the main characteristics of current migration flows. Population ageing and increasing women labour force participation in developed countries create huge demand for female migrants to fill gaps at their care services. The concept of global care chains has widely been used as an explanation of transnational links between developed countries with care deficits and under-developed countries exporting their women labour. There are considerable studies exploring care services and gendered migration links. However these analyses often neglect the changing nature of care services based on welfare transformation and its effects on care deficits. This study argues that welfare state transformation and the lack of adequate public care services are one of the main determinants of demand for women migrants. Depending on welfare regimes types, female migrants make a considerable contribution to welfare provision in receiving countries. On the basis of these assumptions, this study aims at analyzing the role of women migrants in the process of welfare state transformation and exploring linkages between characteristics of Turkish welfare regime and demand for female migrants under the increasing irregular migration flows to Turkey and ongoing process of social security reforms. This study indicates that contribution of irregular female migrants to welfare provision in Turkey is not an appropriate and sustainable option to compensate the lack of adequate public social services under the current socio-economic and welfare conditions of large low- income population groups.

Key words: Welfare state transformation, global care chains, care services, female migrants labour.

* *Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü*

GİRİŞ

İnsanlar çağlar boyunca en genel anlamda daha iyi yaşam koşulları sağlamak amacıyla, bölgeler, ülkeler ve kıtalar arasında hareket etmişlerdir. Uluslararası işgücü göçü ise, esas olarak kapitalizm doğuşu ile ortaya çıkan ve daha sonraki dönemlerde de kapitalizmin üretim ve birikim rejimlerine göre şekillenen bir olgudur. Küreselleşme öncelikle sermayenin uluslararası hareketliliğini artırmakla birlikte; küreselleşmenin yarattığı ortam işgücü göçünde artışı da beraberinde getirmektedir. Günümüzde dünya nüfusunun önemli bir kısmı, kendi ülkeleri dışındaki ülkelerde yaşayan göçmenlerden oluşmaktadır. Uluslararası işgücü göçünün genel olarak Dünya'nın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinden, gelişmiş ülkelere doğru olan rotası göz önüne alındığında, göçmen işgücü arzı açısından göç, küreselleşme ile her anlamda artan eşitsizliklerin sonucu, bir tercihten çok bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Çağdaş göç akımlarının ve bunun farklı formlarının belirlenmesinde ise, esas olarak göç alıcısı konumundaki gelişmiş ülkelerin talep yönlü politikalarının etkili olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede, göçmen işgücü talebi açısından iki temel özelliğin ortaya çıktığı görülmektedir. Göç alan ülkeler, kendi ekonomik ve sosyal gerçekliklerine uygun olarak, göç politikalarında seçici ölçütleri ön plana çıkarmaktadırlar. Bu noktada, göç alıcısı konumundaki ülkelerin göçmen işgücü açısından öncelikli tercihi, bilgi ekonomisine dayalı üretim ve rekabet sürecinde, yüksek vasıflı işgücü bir başka deyişle beyin göçüdür. İkincisi ise, ironik bir biçimde, başta ev içi bakım hizmetleri olmak üzere, düşük ücretli ve güvencesiz hizmetler sektörü işlerini yerine getirmek üzere istenen vasıfsız ya da düşük vasıfa sahip işgücüdür. Bu tercih, genellikle, göçmenlerin önemli bir sorun olarak algılandığı gelişmiş ülkelerde, yüksek vasıflı göçmen işgücü tercihinin aksine, kurumsal olarak dile getirilmemekte; enformel ya da düzensiz göç kapsamında örtük bir biçimde sorun çözülmeye çalışılmaktadır. Bu durum, bizi çağdaş göç hareketlerinin bir diğer önemli özelliği olan göçün feminizasyonu gerçekliğine taşımaktadır. Günümüzde, artan uluslararası göç akımları içerisinde, kadınların ön plana çıktığı bilinen bir gerçekliktir. Ancak, göçün feminizasyonu olgusu, geleneksel toplumsal cinsiyetçi işbölümü ve roller çerçevesinde, öncelikle düşük ücretli hizmetler sektörü işleri, bunun başında da bakım hizmetlerine yönelik olarak ortaya çıkmaktadır. Batılı toplumlarda, kadınların işgücüne katılımının artması; nüfusun yaşlanması geleneksel olarak kadınlar tarafından yerine getirilen bakım hizmetlerinde, artan talebe karşı azalan arz açığını yaratmakta; bu açığı da en ucuz ve işlevsel olarak göçmen kadın işgücü doldurmaktadır.

Bakım hizmetlere artan talep ve göçün feminizasyonu arasındaki ilişki, küresel bakım zincirleri kavramında somutlaşan analizler kapsamında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte; konuya sosyal politika açısından yaklaşan analizlerin az sayıda olduğu görülmektedir. Söz konusu ilişkiye sosyal politika açısından yaklaşıldığında, refah rejimlerinin özelliklerinin ve bu özelliklere göre

şekillenen refah devletinin yeniden yapılanmasının, göçmen kadın emeğine olan talep konusunda önemli bir belirleyici olduğu görülecektir. Bu noktada, bakım-göç ilişkisi analizlerine, refah rejimi özelliklerinin dahil edilmesi, olgunun farklı boyutlarını açıklamak adına, hem bakım hizmetlerine ilişkin tartışmalar hem de sosyal politikanın dönüşümü tartışmaları açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, bakım hizmetlerinde göçmen kadın emeği olgusunun, refah devletinin yeniden yapılanması tartışmaları kapsamında analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde, refah devleti üzerine güncel tartışmaların gündem maddeleri çerçevesinde, bakım hizmetlerinin yeniden yapılanması ve göçmen kadın emeğine olan talep arasındaki ilişkiler analiz edilecektir. İkinci bölümde ise, bakım hizmetlerine artan talep ve göçün feminizasyonu olgusu, göçmen kadınların deneyimleri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, Türkiye'ye yönelen düzensiz göçler içerisinde, bakım hizmetlerinin sunumunda öne çıkan göçmen kadın emeğinin konumu ve Türkiye'nin refah rejimi içerisindeki işlevi tartışılmaya çalışılacaktır.

I. Refah Devletinin Yeniden Yapılanması ve Bakım Hizmetlerinde Yaşanan Dönüşüm

1.1. Refah Devletinin Krizi ve Yeniden Yapılanma

Esas olarak, Kapitalizmin Altın Çağ Dönemi'nin koşullarında gelişen ve olgunlaşan Batılı refah devleti sistemleri, 1970'li yılların ortalarında Dünya ekonomisinin içerisine girdiği kriz, artan mali ve demografik baskılar nedeniyle önemli eleştirilere konu olmuşlardır. Batı Avrupa toplumlarında ortaya çıkan yaşlanma; değişen aile yapıları özellikle tek ebeveynli hane sayısındaki artış karşısında yurttaşların beklentilerinin önemli ölçüde farklılaşması; artan işsizlik ve sosyal dışlanma; refah devletinin gelişiminde belirleyici rolü olan sendikaların güç kaybetmesi; küresel rekabette refah devletinin engel olarak görülmesi; uluslararası ve bölgesel kuruluşlar bünyesinde, refah hizmetlerinin sunumunda en düşük paydada birleşme eğilimleri, refah devletini meşruiyet krizine sokan ekonomik ve sosyal gelişmelerin başında gelmektedir (Taylor-Gooby,2002; Esping-Anderson,2006; Lindbeck,2008). Bu unsurlar, refah devletinin olgunlaşmasına ortam sağlayan koşulların değişmesinin yarattığı sorunların izdüşümü olarak ortaya çıkmaktadır. Refah devleti sistemleri, kendi iç düzenlemelerinin, özellikle de işsizlik döneminde sunulan ödeneklerin uzun ve cömert olması nedeniyle de eleştirilmekte; bu noktada çalışmamaktan çok çalışmayı güdüleyen refah programlarının gündeme geldiği görülmektedir (Kildal, 2001).

Refah devletinin krizini aşmada, siyasal çerçevesini neo-liberal ideolojinin “daha az devlet, daha çok piyasa” olarak özetlenebilecek anlayışın çizdiği, bir takım dönüşümler yaşanmaktadır. Ancak ortaya çıkan gelişmeler, en liberal refah rejimi anlayışına sahip ülkelerde bile, refah devletinin ortadan kaldırılmasını değil;

refah devletinde yeniden yapılanmayı ifade etmektedir (Taylor-Gooby,2002; Esping-Anderson,2006). Bu noktada ortaya çıkan dönüşümün, niceliksel ve niteliksel anlamda farklı renkler sergilediğine tanık olunmaktadır. Sosyal harcamaların, ülkelerin gayrisafi yurt içi hâsıllarına oranı olarak harcamalar düzeyinde olguya yaklaşıldığında, refah devletinde niceliksel olarak bir geri çekilmenin olmadığı; refah devleti sistemlerinde yaşanan dönüşümün esas olarak, programların niteliğinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Taylor-Gooby, 2002). Refah devletinde öngörülen geri çekilmenin en azından niceliksel olarak ortaya çıkmamasında, geniş nüfus gruplarının refah hizmetlerine bağlı olduğu toplumlarda, bu hizmetlerde geri çekilme yönünde ortaya konulacak radikal dönüşümlerin yaratacağı politik sonuçlar temel açıklayıcı olmaktadır (Pierson, 1994). Bir başka deyişle, özellikle refah devleti hizmetlerinin tarihsel ve kurumsal açıdan güçlü olduğu ülkelerde, seçmenlerin politikacılar üzerinde önemli bir baskı yarattığına tanık olunmaktadır.

Refah devletinin yeniden yapılanması, her ne kadar farklı refah rejimlerinin¹ özelliklerine göre farklı yollar içerisinde, farklı hız ve yoğunlukta olsa da, yeniden yapılanmada iki temel unsurun ortaya çıktığı görülmektedir. İlki, aktif yurttaşlık kültürü temelinde bireylerin refahının, artan oranda çalışmaya ve dolayısıyla işgücü piyasasında olmasına bağlanmasıdır. Bu anlamda refah rejimlerinin, Esping-Anderson (1990) belirttiği temel fonksiyonları olan meta dışlaşmadan; yeniden metalaşmaya doğru bir kayış yaşadıkları görülmektedir. İkinci temel özellik ise, kamu yönetimde ortaya çıkan dönüşüme paralel, refah hizmetlerinin sunumunda “refah karması” formülünde somutlaşan, kamu dışındaki aktörlerden (piyasa, gönüllü kuruluşlar ve aile) daha fazla yararlanılmasıdır (Taylor- Gooby, 2002; Bahle, 2008; Pavolini ve Ranci, 2008).

Yukarıda ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız dönüşümün niteliklerini en açık görebileceğimiz alan, refah programları içerisinde en fazla paya sahip olan bakım hizmetleridir. Özellikle nüfusun yaşlanması ile uzun dönemli yaşlı bakım hizmetlerine olan gereksinim önemli ölçüde artarken; bu hizmetlerin kamu bütçeleri üzerinde yarattığı maliyet baskısının azaltılmasına tanık olunmaktadır. Bu nedenle, uzun dönemli bakım hizmetleri refah devletinde yaşanan dönüşümün en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Yine çocuk bakım hizmetleri, kadınların işgücü piyasasına katılımının artırılması anlamında önem taşımaktadır. Kadınların işgücü piyasalarına katılımını destekleyici bakım hizmetleri, kadınların işgücü piyasasında aktif hale gelmesi açısından önem

¹ Bu çalışmada tartışmalar, refah devleti literatüründe önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen, Esping-Anderson (1990)'ın üçlü refah rejimi tipolojisi olan Sosyal Demokrat (İskandinavya), Muhafazakar –Korporotist (Almanya) ve Liberal (İngiltere) refah rejimi sınıflandırması ile farklı bir refah iklimi içerisinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağını düşündüğümüz Ferrera (1996)'nın Güney Avrupa refah modeli ekseninde sürdürülecektir.

taşırken; aynı zamanda söz konusu bakım hizmetleri geleneksel cinsiyetçi işbölümü çerçevesinde, kadınlar için öncelikli bir istihdam alanı oluşturmaktadır.

1.2. Refah Devletinin Yeniden Yapılanması Çerçevesinde Bakım Rejimlerinde Yaşanan Dönüşüm ve Göçmen Kadın Emeği

Bakım, kişisel sağlık ve refahı kendileri sağlayamayacak durumdaki insanlara, bu hizmetlerin sunumunu içeren çok çeşitli görev ve faaliyeti kapsamaktadır (Yeates, 2004: 371). Bakım hizmetlerinin bilimsel çalışmalara konu oluşu, feminist hareketinin etkisi ile olmuştur. Kavram, özellikle feminist yazın içerisinde, geleneksel toplumsal cinsiyetçi roller çerçevesinde kadına özgü olması, ev içinde yapılan ücretsiz iş olarak algılanması çerçevesinde ele alınarak, sorgulanmaktadır (Saraceno, 2008). Bakım kavramının, feminist yazında önemli bir yer tutmakla birlikte; ana akım sosyal bilimler yazınında fazla yer almadığı görülmektedir. Yeates (2004), bu durumu, bakımın piyasa üretiminin dışında ve çoğunlukla ev içinde kadınlar tarafından yerine getirilen bir faaliyet olması ile açıklamaktadır. Bakım kavramını ele alan çalışmalarda, kavramın, bakım veren ile alan arasındaki ilişki boyutuna ağırlık verilmesi eleştirilmekte; kavramın bu şekilde ele alınışının, onun içerisinde yer aldığı ekonomik ve politik rasyonelinin göz ardı edilmesine neden olduğu belirtilmektedir (Daly ve Lewis, 2000). Nitekim bakıma atfedilen duygusal boyut, olgunun metalaşmasına engel olmakta; bu noktada sosyo-kültürel normlar içerisinde bakımın kadınlar tarafından yerine getirilmesi bir anlamda meşrulaşmaktadır. Kadınlar tarafından sunulan bakım, esasen işgücünün yeniden üretiminin ücretsiz sağlanması noktasında, sistem açısından önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir.

Bakım kavramı, kendi kendine bakamayacak durumda olan çocuk, yaşlı, engelli ve kronik bir rahatsızlığı olanlara yönelik sunulan hizmetleri ve/veya bu kişileri destekleyici yönde verilen nakit yardımları içerecek yönde geniş bir yelpaze içerisinde tanımlanabilir. Bu noktada, bakım kavramı, sosyal politikanın üzerinde önemle durduğu bir alan olarak karşımıza çıkacaktır. Bakım hizmetlerinin sunumundan öncelikle kimin sorumlu olduğu; finansmanın nasıl sağlandığı ve hizmetlerin kurumsallaşma şekli, farklı refah rejimlerinin özelliklerine göre değişen, farklı sosyal politikaların ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bettio ve Plantenga (2004: 86), bakımı enformel ve formel bakım olarak ikiye ayırarak değerlendirmekte; enformel bakımı düzenlenmemiş, büyük ölçüde aile üyeleri tarafından sunulan ücretsiz hizmetler olarak tanımlarken; formel bakımı yasa ya da çeşitli sözleşmelere dayanılarak düzenlenen hizmetler olarak tanımlamaktadırlar. Bu noktada enformel bakım esas olarak aile, aile içerisinde de kadınlar tarafından yerine getirilen bir hizmet olurken; formel bakım yasalar ile düzenlen ve öncelikle kamusal sorumluluğun ağır bastığı hizmetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bakımın formel sunumu, üçe ayrılmaktadır.

İlki, zamana dayalı bakım sunumudur. Bu kapsamda çalışma koşullarına ilişkin olarak ortaya çıkan ebeveyn izinleri, çalışma sürelerinin bakım hizmetleri dikkate alınarak sınırlandırılması gibi uygulamalar ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise, parasal/nakit yardımlar kapsamında ortaya çıkan aile ödenekleri, sosyal yardımlar, çocuklu ailelere ve yaşlılara sunulan vergi indirimleri, ev-içi hizmetlerin sübvansiyonudur. Formel bakımın üçüncü ayağını oluşturan hizmetler kapsamında ise, yaşlılar için evde bakım ve kurumsal bakım hizmetleri, çocuklar için kreşlerde sunulan hizmetler karşımıza çıkmaktadır (Bettio ve Plentenga, 2004: 90).

Genel olarak bakım hizmetlerinde artan gereksinime karşı, maliyet baskısı ile karşı karşıya kalan refah devleti sistemlerinin neredeyse tümü yeniden yapılanma süreci yaşamaktadır.² Bakım hizmetleri özellikle de yaşlılara yönelik uzun dönemli bakım hizmetlerinde yaşanan dönüşümde üç ortak özellik ön plana çıkmaktadır. Bunların ilki, “refah karması” kavramında somutlaşan, bakım hizmetlerinde kamu dışındaki aktörlerin , -piyasa, aile ve gönüllü kuruluşlar-rolünün genişletilmesidir. İkincisi, kamunun bu alanda hizmet sunucusu rolünden olabildiğince sıyrılarak, hizmetlerin finansmana katkı sağlayacak yönde nakit yardımlar, vergi indirimleri, çekler gibi parasal destekleri ön plana çıkarmasıdır. İlk iki gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan üçüncü özellik ise, bakım hizmetlerinin esasen bireylerin bir başka deyişle ailenin sorumluluğunda görülmeye başlanmasıdır (Daly ve Lewis, 2000; Pavaloni ve Ranci, 2008; Lyon ve

² Bettio ve Plantenga (2004), bakımın enformel ve formel yapısını dikkate alarak, bakım rejimlerine özgü bir sınıflandırma ortaya koymaktadırlar. Bu çalışmaya göre, Avrupa ülkelerinde dört farklı bakım rejimi tanımlamak olanaklıdır. İlk grup, bakım hizmetlerinin bütünüyle aile sorumluluğuna bırakıldığı, İtalya, İspanya, Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkeleridir. Bunların enformel bakım endeksindeki değeri yüksek; buna karşın formel bakım endeksindeki değeri düşüktür. İkinci grup, kendi içerisinde enformel ve formel bakım açısından farklılaşan a-tipik bir gruptur. Bu grupta, Portekiz ve İrlanda, nakit desteği dışında formel bakım düzenlemeleri fazla, buna karşın enformel bakım düzenlemeleri düşük alt grubu oluştururken; İngiltere ve Hollanda, enformel bakımın daha önemli olduğu ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Üçüncü grupta ise, Avusturya, Almanya, Belçika, Fransa gibi ülkeler bulunmaktadır. Avusturya ve Almanya’da, geniş ölçüde özel ya da enformel bakım stratejisi izlenmektedir. Belçika ve Fransa’da ise, formel bakım hizmetleri daha ön plana çıkmakta; bu iki ülkede öncelik verilen bakım türü ise, çocuklara verilen hizmetler ve finansal destekler olmaktadır. Dördüncü grubu ise, İskandinav ülkeleri oluşturmaktadır. Bu ülkeler, evrensel modele dayalı olarak, oldukça geniş formel bakım olanakları sunmaktadır (2004: 99–102). Bu sınıflandırmanın genel özellikleri yansıttığı ve ülkelerin saf haliyle, bir sınıf içerisinde yer alamayacaklarını da akılda tutmak gerekmektedir. Bu sınıflandırma aslında, Esping-Anderson (1990)’ın refah rejimi tipolojilerine benzer bir sınıflandırmayı gözler önüne sermekte ve refah rejimi analizlerinde yol gösterici olmaktadır.

Glucksmann, 2008; Hooren, 2008). Bu üç eğilim çerçevesinde ortaya çıkan dönüşümlerin hızı ve yoğunluğu, yine ülkelerin bakım rejimlerinde ön plana çıkan özelliklere göre şekillenmekte, bu bağlamda örneğin, İskandinav model içerisinde yer alan, İsveç'te, hizmet sunumuna dayanan modelin korunarak, bu model üzerinde bir takım değişikliklere gidildiği gözlenmektedir (Pavolini ve Ranci, 2008: 250–251).

Bakım hizmetlerinin ülkelerin refah rejimleri içerisindeki anlamı ve yaşanan dönüşümlerin niteliği, bakım hizmetlerinde göçmen kadın emeğine olan talebin de önemli bir belirleyicisi konumundadır. Literatürde, bakım ve göçü ele alan çalışmaların çoğunluğu olguyu, refah rejimlerinin özellikleri açısından değerlendirmemektedir.³ Bakım hizmetlerinde çalışmak üzere göçmen kadınlara olan talep, ülkelerin refah rejiminin özelliklerinden önemli ölçüde etkilenmektedir (Dedeoğlu, 2008). Ülkelerin göç politikalarının özellikleri de, bu talebin hangi yollardan ve ne şekilde karşılanacağına belirlemede önem taşımaktadır.

Bakım hizmetlerinde ortaya çıkan göç olgusu, refah devletinin dönüşümü bağlamında değerlendirildiğinde, göçmenlere olan talebin en çok refah rejiminin kurumsal olarak gelişmediği ülkeler ile liberal refah rejimi özelliklerinin ağır bastığı ülkelerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada, özellikle Avrupa içerisinde liberal refah geleneğini temsil eden İngiltere'de, hem profesyonel bakım hizmetlerinde hem de ev içi hizmetlerde göçmen kadınlara olan talebin artışı dikkat çekicidir (Williams, 2005; Lyon ve Glucksmann, 2008; Dedeoğlu, 2008). Avrupa refah rejimleri içerisinde bakım hizmetlerinde göçmenlere olan talebin arttığı bir diğer ülke grubu ise Güney Avrupa ülkeleri, bu ülkeler içerisinde de, en fazla bakıma göçü alan İtalya'dır.

İtalyan refah rejimi, süreç içerisinde cömert sosyal sigorta ödemeleri (özellikle emeklilere yönelik) geliştirmesine karşın, genel olarak sosyal yardımlar özel olarak ise bakım hizmetleri açısından oldukça sınırlı bir yapı arz etmekte, bu bağlamda İtalyan refah rejiminde aile, refahın sunumunda öncelikli bir rol oynamaktadır. Bu yapının öne çıkan bir diğer özelliği, tikelci-klientalist refah devleti anlayışıdır (Ferrera, 1996). Bir başka deyişle, parçalı ve siyasal yönetimlerin kendi yandaşlarının çıkarlarına uygun hizmet sunumu ön plandadır. İtalya, Avrupa refah rejimlerini baskı altına alan unsurlardan etkilenmekle birlikte, uzun dönemli bakım sistemlerinde yeniden yapılanmaya gitmeyen tek ülke konumundadır (Pavolini ve Ranci, 2008). Bu noktada, İtalya'da yaşlılara yönelik cömert emeklilik ödenekleri ve yardımları sunulmakla birlikte, kurumsal bakım hizmetlerinin neredeyse yok denecek kadar kısıtlı olduğu görülmektedir (Bettio vd, 2006; Hooren, 2008). İtalya'da bakım hizmetlerinde kamunun aktif rolünün sınırlı olması; nakit yardımlar ile bakım hizmetlerinin piyasadan sağlanmasının

³ Bu konuya refah rejimi açısından yaklaşan çalışmalar için bkz. Williams (2005); Kofman(2006); Hooren (2008).

desteklenmesi, göçmen emeğine olan talebin temel açıklayıcısı olarak kabul edilmektedir (Bettio vd, 2006; Kofman, 2006; Pastore ve Piperno, 2006; Sareceno,2006; Hooren, 2008). Uluslararası Göç Örgütü (IOM)' nün 2008 yılı Dünya Göç Raporu verilerine göre, İtalya'da bir milyon dolayındaki ev hizmetlerinde çalışan kişilerin %50'sinden fazlasını AB ülkeleri dışından gelen kadın göçmenlerin oluşturduğu belirtilmektedir(IOM, 2008). İtalya'da enformel sektörün genişliği, söz konusu hizmetlerde hem kayıt dışı göçmen istihdamını arttırıcı etki yaratmakta hem de bakım ve ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadın sayısının tam olarak ortaya konulmasını engellemektedir. Yasadışı göçmen istihdamını düzenlemek üzere, tekrarlanan yasallaştırmalar sonucu ortaya çıkan rakamlar İtalya'da ev ve bakım hizmetlerinin göçmenlerin önemi bir kez daha göstermektedir.⁴ Bu noktada, İtalya'da bakım hizmetlerinde göçmen kadınlara olan talebi yaratan ve sürdüren en önemli etkenin kamu politikaları olduğu anlaşılmaktadır. İtalya'da bir yandan yapılan nakdi yardımlar ile göçmen işçilerden bakım hizmetlerinin alınması dolaylı olarak desteklenirken⁵, diğer yandan belirli aralıklarla gerçekleştirilen yasallaştırma programları ve göç yasalarında bakım hizmetlerinde çalışacaklar için iş izin kotalarının arttırılması, bakım göçünde çekicilik ve sürdürülebilirlik yaratmaktadır (Bettio, vd, 2006; Pastore ve Piperno, 2006; Hooren ,2008). Böylece hem refah hem de göç politikaları ile refah rejimi içerisinde kamunun boşluğu kapatılmaya çalışılmaktadır. Göçmen işçiliğin ucuz ve esnek olması, göçmenleri istihdam eden aileler açısından da avantaj sağlamakta, böylece kamudan potansiyel hizmet talebinin de önüne geçilmiş olmaktadır.⁶ Ancak, bu modelin sürdürülebilirliği ve yarattığı eşitsizlik açısından ciddi eleştirilere de konu olduğu görülmektedir. Modelin her şeyden önce, bakım hizmetlerinde alternatif kurumsal çözümleri dışlayıcı etki yarattığı (Bettio, vd, 2006); uygulanan politikalar sonucu, göçmenlerin refah devleti sisteminin dışında kalan yeni bir grup oluşturduğu;

⁴ 2000 yılında göçmen işçilerin toplam ev hizmetlerinde çalışan işçilere oranı %53,3 iken bu oran yapılan yasallaştırma sonucu 2002'de %75,6 yükselmiş, 2005 yılında da %72,6 olarak gerçekleşmiştir (Hooren, 2008).

⁵ Bakım hizmetlerine yönelik nakit transferleri, giderek daha fazla sayıda dar gelirli ailenin bu hizmetlerden yararlanmasını kolaylaştırıcı etki yaratmaktadır. Her ne kadar bakım hizmetlerinde göçmen kadın istihdamı çoğunlukla metropol alanlarda ortaya çıksa da, göçmen kadın istihdamı küçük yerleşim birimlerinde de rastlanır bir olgu olmaya başlamıştır (Bettio, vd, 2006).

⁶ İtalya'da özel bakım hizmetlerinin maliyeti aylık 1400 Euro civarındayken; kadın göçmenlerin aylık 700- 900 Euro civarında ücret almaları, göçmen işçilere olan talep artışını açıklamaktadır. Bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar, kamusal kaynakları da önemli ölçüde rahatlatmaktadır. 2000 yılında Venedik'de yaşlı bakım hizmetlerinden kamunun sağladığı tasarruf 465 milyon Euro olarak belirtilmektedir (Pastore ve Piperno, 2006: 4).

yoksul grupların bakım gereksinimine yanıt veremediği (Hooren, 2008) ve en önemlisi bakım hizmetlerinde İtalya'nın çözümünün, gelişmekte olan ülkelerin sorunu olduğu belirtilmektedir(Pastore ve Piperno, 2006; Hooren, 2008).

Bu tablo, refah sistemlerinin kurumsal açıdan gelişkin olmadığı ve niteliksel olarak geri çekildiği ülkelerde, refah rejimi içerisinde, kamu, piyasa, aile ve gönüllü kuruluşların yanında göçmen kadınların da, bir aktör olarak refah karmaşı içerisinde yer aldığını göstermektedir. Bu model bir yandan, göçün feminizasyonu ile beslenirken, diğer yandan merkezinde bakım hizmetlerinin yer aldığı, yeni bir küresel işbölümünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

II. Uluslararası İşgücü Göçünün Feminizasyonu ve Küresel Bakım Zincirleri

2.1. Uluslararası Göç Akımlarının Artışı ve Göçün Feminizasyonu

Her ne kadar işgücü, mal ve hizmetler kadar küresel çapta akışkanlık hızına sahip değilse de, işgücü göçünün giderek daha fazla ülke ve bölgeyi içerisine alacak şekilde arttığı bilinmektedir. IOM'un 2008 yılı tahminlerine göre⁷, Dünya'da 200 milyondan fazla uluslararası göçmen bulunmaktadır. Göçmenlerin dünya nüfusunun %3'nü oluşturduğu ve tüm göçmenlerin bir ülke sınırları içerisinde toplanması durumunda, bu ülkenin Dünya'nın en fazla nüfusuna sahip beşinci ülkesi olacağı belirtilmektedir. Göç akımları içerisinde düzensiz göç olarak tanımlanan yasadışı göçler, tüm göçmen stoğunun %10- %15'ni oluşturmakta, bu durum göçmelerin kırılabilirliğini artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası göçler içerisinde öne çıkan önemli bir özellik, giderek artan sayıda kadının göç akımları içerisinde yerini almasıdır. Göçün feminizasyonu olarak tanımlanan bu olgu, kadınların daha önceki dönemlerde bağımlı göçmen statüsünden farklı, çalışmak amacıyla bağımsız göçünü temsil etmektedir(Castles ve Miller, 2008: 12 – 13). IOM ve Birleşmiş Milletler'in verilerine göre, 2005 yılı itibarıyla, kadınlar tüm göçmen nüfusun %49,6'lık bölümünü oluşturmaktadır. Göç veren bölgeler itibarıyla kadın göçmenlerin dağılımına bakıldığında, Avrupa 34 milyon kadın göçmen ile birinci sırada yer alırken; Asya 23,8 milyon kadın göçmen ile ikinci sırada, Afrika 8,1 milyon kadın göçmen ile üçüncü sırada ve Latin Amerika ile Karayipler bölgesi 3, 3 kadın göçmen ile son sırada yer almaktadır.⁸ Göçmen kadın açısından, göç veren bölgelerin başında Avrupa'nın gelmesi, Eski Doğu Bloku ülkelerinin yaşadıkları ekonomik dönüşümün yol açtığı ekonomik ve sosyal sancuların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹

⁷ <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/global-estimates-and-trends#4> 25.01.2009

⁸ <http://esa.un.org/migration/p2k0data.asp> 25.01.2006

⁹Birleşmiş Milletler verilerine göre, Avrupalı göçmen kadınların sayısının, 1985 yılında 11,4 milyon civarındayken, 1990'da 26 milyon; 1995'de 29,1 milyon; 2000'de 31 milyon

Uluslararası işgücü göçünde kadınların sayısının artması, göç süreçlerinde, göç edilen ülkedeki çalışma ve yaşam pratikleri, geride kalan hane halkları ile ilişkilerinde niteliksel olarak bir iyileşme ve bağımsızlığı beraberinde getirmemektedir. Göçün her aşamasında, toplumsal cinsiyetçi işbölümünün kendini bir şekilde yeniden ürettiğine tanık olunmaktadır. Uluslararası göçü toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendiren çalışmalar, kadınların, kadın olmaları; göçmen olmaları; farklı bir etnik gruba ve işçi sınıfına ait olmaları üzerinden yürüyen dört farklı ilişki seti ve iktidar ilişkisi içerisinde olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda, göçmen işçi kadın göçmen olarak, yerli işçi kadın karşısında; kadın olarak erkek göçmen karşısında; işçi olarak vasıflı göçmen işçi karşısında dezavantajlı durumda kalmaktadır (Toksöz, 2006: 83).

Günümüz göç hareketlerinde kadınların sayısındaki artış ve kadınların göç ettikleri ülkelerde çoğunlukla ev içi işler ve bakım hizmetlerinde istihdam edilmeleri, gelişmiş ülkelerin özellikle bakım hizmetlerinde ortaya çıkan işgücü açığına bağlı olarak talep cephesinden kaynaklı bir çekiş ile açıklanabilir. Bu bağlamda göçmen kadınların, gelişmiş ülkelerin bakım hizmetlerini yerine getiren ucuz ve uysal emekçiler olarak, gelişmiş ülkelerin refahına önemli ölçüde katkıda buldukları ortaya çıkmaktadır.

2.2. Küresel Bakım Zincirleri ve Göçmen Kadınlar

Bakım sunumu ve bu sunumda refah devletinin yeniden yapılanması çerçevesinde ortaya çıkan dönüşümler, uluslararası boyuta taşınmaya başlamıştır. Bakım hizmetleri birinci bölümde de değindiğimiz üzere her ne kadar yerel ölçekli organizasyon ve finansman ile sağlansa da, hane halklarının, küresel ölçekli bakım hizmeti sunan şirketlerin ve devletlerin bu alandaki çeşitli stratejileri küresel ölçekli bir bakım ekonomisini ortaya çıkarmaktadır. Bu ekonominin çekirdeğinde ise, ev içi emek bulunmaktadır. Dünyanın gelişmiş bölgelerinde ev ve bakım hizmetlerini yerine getirmek üzere göçmenlere olan artan talep ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yapısal sorunları nedeniyle bu hizmetleri yerine getirmek üzere artan göçmen emek arzı, bu yeni küresel işbölümünü desteklemektedir. Bakım göçünün, küresel ölçekte esas olarak beş kanaldan gerçekleştiği, bu bağlamda farklı bakım göçü sistemlerinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu göçler, Doğu Avrupa'dan, Batı Avrupa'ya; Meksika, Orta ve Güney Amerika'dan, Amerika Birleşik Devletleri'ne; Kuzey Afrika'dan, Güney Avrupa'ya; Güney Asya'dan petrol zengini Körfez ülkelerine; Filipinler'den Dünya'nın birçok bölgesine doğru gerçekleşmektedir (Hochschild, 2007).

Hochschild (2000) ortaya çıkan bu yeni işbölümünü "küresel bakım zincirleri" olarak kavramsallaştırıp, bakım alanındaki tartışmalara yeni bir boyut

kazandırmıştır. Bu zincirler, ücretli ya da ücretsiz bakım işi temelinde, küresel ölçekte insanlar arasında kurulan kişisel ilişkiler serisi olarak tanımlanmaktadır (aktaran, Yetaes, 2005). Bu zincir içerisinde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeden kendi bakım sorumluluğunu yine kendi ailesinden bir başka kadına ücretsiz olarak ya da o ülkenin kırsal bölgesinden gelen bir başka kadına ücretli olarak devreden kadın; gelişmiş bir ülkede bir başka hane halkının ev ve bakım hizmetlerini üstlenmektedir (Isaksen vd, 2008). Bu ilişki seti, sadece küresel çapta bireysel ilişkilerin kurulmasını içermemekte aynı zamanda farklı refah sistemleri ve uluslararası ekonomi-politik içerisinde farklı pozisyonları işgal eden ülkeler arasında yeni bir ilişki setini ifade etmektedir (Yeates, 2005: 230).

Küresel bakım zincirleri kavramı, esas olarak az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş ülkelere, ekonomik amaçla yapılan bakım göçünün duygusal temelde gerçekleşen transfer boyutunu da içine alacak şekilde kullanılmakta; bu noktada beyin göçü (brain drain) kavramına paralel olarak bakım göçü (care drain) kavramı kullanılmaya başlanmaktadır.¹⁰ Yeates (2004), küresel bakım zincirlerinin, küresel meta zincirleri kavramına paralel bir analiz yapılarak, küresel ekonomi-politik içerisindeki yerinin daha iyi anlaşılacağını belirtmektedir.¹¹ Bu çerçevede, küresel bakım zincirleri, küresel eşitsiz gelişmeden kaynaklı maddi kaynakların eşitsiz dağılımının yanı sıra, bakım hizmetlerinin yeniden dağılımına yol açarak, küresel eşitsizliği, farklı bir boyutta yeniden üretmektedir.

Küresel bakım zincirleri kavramının, beş farklı açıdan genişletilebileceği görülmektedir. Bakım zincirleri meslek hiyerarşisi ve nitelik düzeyine göre, sadece vasıfsız göçmen kadınları değil, vasıflı göçmen kadınları da içerir bir konumdadır. Örneğin İngiltere’de kurumsal bakım hizmetlerinde yer alan birçok hemşire, doktor gibi vasıflı eleman bulunmaktadır (Kofman, 2006). Yine göçmen kadınların farklı aile tipleri içerisinde yer alması (evli/bekar; çocuklu /çocuksuz;

¹⁰ Türkçe karşılığı beyin göçü olarak kullanılan brain drain kavramı, esas olarak göçün talep çekişli yönü ağır basan bir drenaj durumuna işaret etmektedir. Bu kapsamda, gelişmiş ülkeler çeşitli politika ve programlar ile vasıflı işgücünün kendisine çekmektedir. Bu çekim, gelişmiş ülkelerin kazancı, gelişmekte olan ülkelerin kaybı ile sonuçlanmaktadır. Beyin göçü olgusuna ilişkin farklı tanımların ayrıntılı bir analizi için bkz Gökbayrak(2006). Benzer bir durum care drain – bakım drenajı içinde söz konusudur. Burada, daha önce de belirttiğimiz gibi talep çekişli koşullar belirleyici olmaktadır.

¹¹ Bu analizde, temel sorun küresel meta zincirinin piyasa alanı ile sınırlı olarak kavramsallaştırılması; buna karşın bakım hizmetlerinin, piyasa dışı alanda yer almasıdır. Küresel meta zinciri analizinin bu sorunlu yanına karşı, söz konusu analizin üç analitik aracının – girdi ve çıktılarının yapısı, bölgeselliği ve yönetim yapıları- bakım zincirleri analizine, imalat sanayi üretimi ile hizmetler arasındaki derin farklılıklar dikkate alınarak uygulanabileceği görülmektedir (Yeates, 2004: 380-381).

geniş aile/ çekirdek aile) bakım zincirinin niteliğini değiştirebilecektir. Göçmen kadının evler kadar, kurumsal yapılar içinde çalışması olgunun farklı analitik düzlemler içerisinde incelenmesini gerekli kılmaktadır. Yine küresel bakım zincirleri, sadece sosyal bakım hizmetleri ile sınırlandırılmamalı, bu analize sağlık, eğitim gibi farklı hizmet alanları da dahil edilmelidir¹². Son olarak, söz konusu olgunun tarihselliğinin göz ardı edildiği, bu kapsamda değerlendirilebilecek göç hareketlerinin en azından 19. yüzyıldan itibaren izlenebileceği belirtilmektedir (Yeates, 2004: 379-380). Kofman (2006: 8-10) benzer eleştirilerin yanında, küresel bakım zincirleri analizinde devletlerin rolü ve göç düzenlemelerinin önemine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, göç veren bir ülke olarak Filipinlerin, hemşirelerin kitlesel göçünde olduğu gibi, gereğinden fazla uzman işgücü yetiştirerek, göçü teşvik ettiği; göç alan ülkelerin ise, bakım hizmetlerine olan talebi karşılayacak düzeyde, göçmen kadınların enformel ve yasa dışı çalışmasına ortam hazırladığı belirtilmektedir.

Küresel bakım zincirleri analizi ister dar isterse daha geniş bir perspektifle ele alınsın, ortada göçmen kadınların farklı açılardan sömürülmesi üzerinden işleyen, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere refah transferinin olduğu açıktır. Hochschild (2003), bu durumu bakım emperyalizmi olarak değerlendirmekte; piyasa ekonomisinin bunu bireysel bir tercih olarak algılamasının, ortaya çıkan sorunları kadınların bireysel sorunları olarak görülmesine neden olduğunu belirtmektedir (aktaran, Mears, -).¹³ Ortaya çıkan refah transferinin olumsuz sonuçları, göçmen kadınların göç ettiği ülkede çalışma ve yaşam koşullarında, ailesi ile göç ettiği koşullarda gidilen ülkede ortaya çıkan bakım pratiklerinde ve geride kalan hane halkının bakım sorunlarında açık bir şekilde görülmektedir.

2.3. Bakım Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Çalışma Koşulları ve Geride Kalan Hanelerin Bakım Sorunları

Farklı göç sistemleri içerisinde gerçekleşmekle birlikte, göçün bakım hizmetlerinde çalışan kadınlar açısından ortaya çıkardığı deneyimler farklılaşmamaktadır. Bakım hizmetlerinde çalışan kadınlar için öne çıkan göç nedeni, ekonomik zorluklar ve geride kalan hane halklarının yaşam standartlarını yükseltmektir. Bakım göçüne ilişkin ilk çalışmalarda, göçün kadınları güçlendirici yönüne vurgu yapılırken, daha sonraki çalışmalarda, söz konusu olgunun kadınlar üzerindeki farklı sömürü biçimlerine odaklanıldığı görülmektedir (Datta, vd, 2006). Bakım göçü, savaş, politik karışıklık gibi olguların kadına karşı şiddeti

¹² Ancak, kavramın eğitim ve sağlık hizmetlerini de kapsayacak ölçüde kullanılması, söz konusu sektörlerde çalışan göçmen kategorilerinin heterojen bir yapı sergilemesinden dolayı, sosyal politika analizlerini zorlaştıran bir etki yarattığı da kabul edilmelidir.

¹³ http://www.crsi.mq.edu.au/documents/mobile_boundaries_rigid_worlds/mears.pdf
15.01.2009

arttırdığı durumlarda, kadınlar için bir kurtuluş yolu olurken (Sorensen, 2005), çoğu zaman beraberinde farklı sömürü pratiklerini de getirmektedir. Bu sömürünün düzeyi, kadınların niteliklerine, gittikleri ülkelerdeki yasal statülerine, çalışma biçimlerine ve işgücü piyasalarının cinsiyet, etnisite/ırk temelinde tabakalaşma derecelerine göre değişmektedir.

Bakım hizmetlerinde istihdamın çok farklı biçimlerinin olması, çalışma yaşamı açısından ortaya çıkan sonuçları farklılaştırmaktadır. Göçmen kadınlar, sadece ev içi hizmetler ya da çocuk bakımı veyahut her iki işi birden yapabilmektedir. Çalışma ev içerisinde olabileceği gibi daha çok nitelikli göçmen kadınların çalışma pratiklerinde görüldüğü üzere, ev dışında kurumsal bir yapı içerisinde de olabilmektedir. Haftanın belirli günleri, günün belirli saatleri çalışılabileceği gibi tam zamanlı ve özellikle ev içinde çalışmanın gerçekleştiği durumda çok uzun süreli çalışma saatleri ortaya çıkabilmektedir. Çalışma statüsü kendi hesabına olabileceği gibi bir ajansa bağlı işçi statüsü de olabilmektedir. Çalışma, iş izinleri çerçevesinde yasal olarak gerçekleştirilebileceği gibi, enformel ve yasa dışı çalışma ön plana çıkabilmektedir (Williams, 2005). Dolayısıyla, çalışmanın hangi koşullar altında gerçekleştirildiği önem taşımakta ve buna göre göçmen kadınların kırılganlığı artabilmekte ya da azalabilmektedir.

Ancak yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlar, ev ve bakım işlerinde çalışan kadınların düşük ücretler, uzun çalışma saatleri gibi oldukça olumsuz şartlarda çalıştığını; fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalma riskinin yüksekliğini göstermektedir (Sorensen, 2005; Data vd, 2006; Pastore ve Piperno, 2006; Hochschild, 2007). Bu olumsuz çalışma ve yaşam pratikleri, özellikle göçün yasa dışı olduğu durumlarda, şikayet ve korunma mekanizmalarını ortadan kaldırarak, göçmen kadınlara yönelik şiddeti artırıcı bir etki yaratmaktadır.

Literatürde bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, küresel bakım zincirleri ekseninde, esas olarak göçmen kadınların geride kalan hane halkları ve özellikle de kendi çocuklarının bakım stratejilerine odaklı çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çocuk sahibi göçmen kadınlar için, geride kalan çocuklarının bakımı ve onlara gösteremedikleri ilgi önemli bir stres kaynağı oluşturmaktadır. Her ne kadar bu anneler, çocuklarının daha iyi bir geleceğe sahip olması için göç etmekle birlikte, kimi zaman geldikleri ülkelerdeki yerel değerlerin onlara “kötü anne” imajı yüklemesi ayrı bir stres kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır (Hochschild, 2007; Isaksen, vd, 2008).

Bakım hizmetlerinde çalışan göçmen annelerin çocukları için geliştirdikleri bakım stratejileri, çocuğun göç sürecine katılıp katılmamasına bağlı olarak değişmekte; ancak hangi koşulda olursa olsun çocuğun bakımını yine bir kadın üstlenmektedir. Göçmen kadınların ülkelerinde kalan çocukları, babaları yanlarında bile olsa öncelikle kadının ailesi içerisinde yer alan bir başka kadına –büyükanne, teyze, hala, daha büyük yaşta kız çocuğuna- emanet edilmektedir

(Parreñas, 2005; Hochschild, 2007; Isaksen, vd, 2008). Böylece geleneksel cinsiyetçi roller ücretsiz bakım temelinde aile içerisinde yeniden üretilmektedir. Ya da ücretli bakım temelinde o ülkenin kırsalından göç etmiş bir kadın, bakım hizmetleri için istihdam edilmektedir. Göç ile birlikte kadının cinsiyetçi işbölümü içerisinde geleneksel rolü değişerek eve ekmek getiren rolüne bürünmekle birlikte; erkeklerin bakıma ilişkin rolleri değişmemektedir. Yapılan araştırmalarda, çocukların yanında olan babaların çok az bir kısmının bakıma ilişkin rollerinde değişim olduğu ortaya çıkmaktadır (Parreñas, 2005; Hochschild, 2007). Bu durumda yine göç eden annelerin devreye girdiği, uzaklığa rağmen, gelişen iletişim teknolojileri (mobil telefon, e-mail, kısa mesaj vs) ile hane halkının günlük düzenini sağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Kimi durumlarda bu düzen, hane içerisindeki en büyük kız ile çeşitli ortaklıklar kurmak aracılığıyla sağlanmaktadır. (Parreñas, 2005). Göçmen anneler, çocukların bakım sorumluluğunu bir başka kadına devretmenin boşluğunu, hanelerine gönderdikleri dövizler, çocuklara ve çocukların bakım işini üstlenenlere gönderilen hediyeler ve iletişimi olabildiğince sürekli kılmaya çalışarak kapatmaya çalışmaktadır (Parreñas, 2005; Hochschild, 2007; Isaksen, vd, 2008).¹⁴

Çocukları ile birlikte göç eden ya da daha sonra çocuklarını bir şekilde yanlarına alan¹⁵ göçmen kadınlar da, bakım stratejilerini çoğunlukla bir başka kadın üzerinden sağlamaya çalışmaktadır. İngiltere’de bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınların iş / aile yaşamı dengesi üzerine odaklanan çalışmalarında, Datta, vd (2006:23-25), bu konuda farklı stratejilerin ortaya konulduğunu belirtmektedirler. Bakım sorumluluğunun eğer eş varsa, eş ile paylaşılması; göçmen kadınların annelerinin ülkelerinden getirilmesi; çalışma saatlerinin azaltılması, genellikle aynı etnik kökene sahip komşulardan yardım alınması bu bağlamda ortaya çıkan uygulamalardır.

Geride kalan hane halklarının bakım sorunu ağırlıklı olarak çocukların bakım sorunu olarak ele alınmakla birlikte; yaşlı aile üyelerin bakımı da bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Vullnetari ve King (2008), Arnavutluk’un en fazla göç veren kırsal alanında yaptıkları çalışma, bazı köylerde

¹⁴ Ebeveynleri kendilerinden uzak olarak yaşamak durumunda kalan çocuklar üzerine odaklanan çalışmalar ise, çocukların yalnızlık çektiklerini; çoğu zaman terk edilmişlik duygusuna kapıldıklarını; iletişimin çeşitli nedenler ile aksaması durumunda bu terk edilmişlik duygusunun daha ağır bastığını; , anne ve babaları yanlarında olan arkadaşlarına özindikleri ve okul başarılarının diğer çocuklara göre daha düşük düzeyde kaldığını göstermektedir (Parreñas, 2005; Isaksen, vd, 2008). Her ne kadar bu sonuçlar ve etki dereceleri çocuktan çocuğa değişeceği için genellenemese de yaratabileceği etkilerin ne derece önemli olduğu göstermesi açısından anlamlıdır.

¹⁵ Bu konuda kadınların , gittikleri ülkeden erkek arkadaş edinme, evlenmenin, hem kendi yaşam koşullarını –kalacak yer – düzenleme hem de aile birleşimine kolaylık sağlamak adına önemli bir strateji olarak değerlendirdiği durumlar söz konusudur (Sorensen, 2005)

hiç genç nüfusun kalmadığını; yaşlıların tarlalarda çalışmak durumunda kaldıklarını ve çocuklarının çok uzaklarda olmasının yarattığı duygusal travmanın etkilerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çocukları göç eden yaşlıların üç strateji geliştirdikleri görülmektedir. İlki, yaşın iyice ilerlemiş olması nedeni ile kendi köylerinde kalarak çocuklarının ziyaretlerini beklemek; ikincisi daha erken yaşlarda rastlanan, çocuklarının yanına göç ederek torunlarına bakmak ya da göç sonrası ücretli bakım işlerinde yer almak; üçüncüsü ise, belirli süreler ile çocuklarının yanına gidip- gelmek şeklinde ortaya çıkmaktadır (Vullnetari ve King,2008: 160-164).

Bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınların çalışma ve yaşam koşulları, geride kalan hane halkları ile ilişki düzeyleri ve bakım stratejileri, kadınların çoklu bir eşitsizlik sisteminin merkezinde yer aldığını göstermektedir. Kadınlar kendi ülkelerinde refah devleti uygulamalarının yokluğunu hem göç ederek, hem de geride kalan hane halklarının refahını sağlamaya çalışarak kapatmaktadırlar. Diğer yandan, göç ettikleri ülkelerin refah sistemlerinin niteliksel dönüşümünün yarattığı boşluğu da, refahın ucuz ve esnek sunucuları olarak kapatmaya çalışmaktadırlar. Böylece, gelişmekte olan ülkelere göçmen kadınlar üzerinden bir refah transferi ortaya çıkmaktadır. Ancak, göç alan ve veren ülke hükümetleri, refahın yaratılmasında ve transferinde önemli kaynak olan göçmen kadın ve göçmen kadını destekleyici kadınların refahını ve bunlar arasında ortaya çıkan işbölümünün yarattığı sonuçları göz ardı etmekte, böylece görünmez refah kaynakları olan kadınların yarattığı koşulların sürdürülebilirliği sağlanmaktadır.

III. Türkiye’de Refah Rejimi ve Bakım Hizmetlerinde Göçmen Kadınlar

3.1. Türkiye’de Refah Rejimi ve Bakım Hizmetleri

Türkiye’de refah rejiminin özellikleri, formal ve enformel istihdamdan kaynaklı olarak ortaya çıkan hiyerarşik, parçalı ve karmaşık bir yapı sergilemekte; bu parçalı ve karmaşık yapının oluşturduğu sorunlar karşısında güvence sağlanmasında, esasen aile ve geleneksel dayanışma ağları sistemde merkezi bir yer tutmaktadır. Bu genel özellikleri itibariyle sistem, Güney Avrupa refah rejimine yakınlık sergilemektedir. Türkiye’de, sosyal güvenlik sistemi kapsamında koruma, öncelikle istihdamda yer alan hane halkı reisine sunulan sağlık ve emeklilik güvencesini içermekte; ailenin geri kalan üyeleri ise, genelde erkek olan hane reisi üzerinden bağımlı statüde sosyal güvenlik sisteminden yararlanmaktadır.¹⁶ Bu durum, işgücü piyasalarında ortaya çıkan cinsiyetçi yapının

¹⁶ Sosyal Güvenlik Kurumu kapsamında, 2008 yılı itibariyle aktif sigortalı sayısı 15,6 milyon; aylık ve gelir alan pasif sigortalısı sayısı 8,6 milyon ve bunların bağımlıları olarak

sosyal güvenlik sistemi içerisinde de sürdürdüğünü göstermektedir. Sosyal güvenlik sisteminin, sosyal sigortalar dışında kalan ikinci ayağı olan sosyal yardım ve hizmetler açısından duruma bakıldığında ise, Türkiye’de kurumsal olarak yeterli düzeyde bir sosyal yardım sisteminin bulunmadığı; son dönemde belediyelerin artan sosyal yardım uygulamalarının ise güvence ve sürdürülebilirlik açısından ciddi kuşklar taşıdığı görülmektedir (Buğra ve Keyder, 2006: 224).

Türkiye’de, tarihsel gelişim sürecinin ortaya koyduğu çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerin etkisiyle, 2008 yılı sonu itibariyle her ne kadar nüfusun %81’i sosyal sigorta kapsamında olsa da; evrensel içerikli ve hak temelli bir refah rejiminin ortaya çıkmadığı görülmektedir. Bu noktada, işgücü piyasalarında artan kayıt dışılık, işsizlik ve yoksulluk sorunu sosyal güvenceye olan gereksinimi artırmakta, diğer bir deyişle kurumsal açıdan güçlü bir refah devleti sistemini gerekli kılmaktadır. Ancak sosyal güvenlik reformu kapsamında gerçekleştirilen düzenlemelerin, sosyal sigortalar kapsamında genel olarak sistemden yararlanma koşullarını zorlaştırırken; sistemden sağlanan yararları kısıtladığı görülmektedir (Erdoğan,2006). Reformun genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, ilk bakışta güvence arayışında, sosyal olandan bireysel olana geçişi özendirerek mekanizmaların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu noktada, sosyal politikanın, sosyal olan boyutunun budanması yönündeki dönüşümünü anlatmada Özügür (2003)’ün, “sıfatın suretten kopuşu” olarak nitelendirdiği durumun, sosyal güvenlik reformu kapsamında somut bir örneğine tanık olunmaktadır.

Sosyal güvenlik reformunun ortaya çıkaracağı refah rejiminin yapısını belirlemede sosyal yardımların rolü kritik olmakla birlikte, şu an itibariyle sistemin bu ayağına ilişkin düzenlemelerin yaşama geçirilmemiş olması tam ve doğru bir değerlendirmenin yapılmasını engellemektedir. Varolan durum itibariyle sosyal güvenlik sisteminin sosyal yardım ve hizmetler ayağındaki uygulamaların, son derece parçalı bir yapı sergilediği; hem nakdi hem hizmet olarak yeterli bir koruma sağlayacak nitelikte olmadığı görülmektedir (DPT, 2007: 42–48). Sosyal yardım harcamalarında son yıllarda artış yaşandığı gerçektir. Ancak bu artışı Özbek (2002)’in de haklı olarak belirttiği gibi, refah devleti temelinde sosyal vatandaşlık hakları bağlamında değil; yoksulluğun kontrol altında tutulması ve sisteme zarar vermesini önleme adına geliştirilen “yoksulluğun yönetimi” olarak tanımlanabilecek bir strateji içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

Türkiye’de refah rejiminin özellikleri¹⁷ ve sosyal güvenlik reformunun genel karakteristiği dikkate alındığında, sosyal güvence arayışında ailenin geleneksel rolünün daha da pekişeceği düşünülmektedir. Ancak işgücü

sistemden yararlanan kişi sayısı 32,9 milyon olarak karşımıza çıkmaktadır (www.sgk.gov.tr 17.01.2009)

¹⁷ Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz Buğra(2001)

piyasalarında esneklik ve enformelleşmenin yarattığı güvencesizliğe, ekonomik krizin yarattığı ve etkisini göstermeye başladığı işsizlik ve yoksulluk eklenince, aile ve topluluk üzerinden koruma sağlamanın sürdürülemez olduğu açıktır.

Bu genel tablo içerisinde, Türkiye’de, çocuk ve yaşlılara yönelik kurumsal bakım hizmetlerinin süreç içerisinde gelişmeler olmakla birlikte; yetersiz kaldığı görülmektedir. Türkiye’de sosyal yardım alanında kamuoyunda 65 yaş aylığı olarak bilinen yoksul yaşlılara yönelik 2022 Sayılı Yasa uyarınca yapılan ödemeler, en öne çıkan sosyal yardım uygulamasıdır. Bu kapsamda, Sosyal Güvenlik Kurumu 2008 yılı verilerine göre, 1.2456.317 kişinin aylık aldığı anlaşılmaktadır. Bu alana ilişkin diğer kanunlar kapsamında aylık alanların sayısı ise 50.670 olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Türkiye’de çocuk ve yaşlılara yönelik kamusal bakım hizmetleri, esas olarak, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme (SHÇEK) bünyesinde örgütlenmektedir. SHÇEK kapsamında 2007 yılında toplam 103 çocuk yuvasında 0- 12 yaş arasında 10.041 korunmaya muhtaç çocuğa hizmet verilmektedir. Yetiştirme yurtlarında ise, 2007 yılı itibarıyla toplam 8666 çocuk ve genç eğitimlerine devam etmektedir.¹⁹ SHÇEK kapsamında yaşlılara yönelik hizmetlere baktığımızda ise, 2009 yılında, SHÇEK ait 7962 kişilik kapasiteye sahip toplam 78 huzurevi bulunduğu görülmektedir. Dernek ve vakıflara ait 34; azınlıklara ait 7 ve gerçek kişilere (özel) ait 112 olmak üzere, özel huzurevleri kapsamında toplam 8411 kapasiteye sahip 153 kuruluş bulunmaktadır. 2009 yılı itibarıyla, bakanlıklar ve belediyelere ait toplam 4546 kapasiteli 28 huzurevi bulunmaktadır. SHÇEK kapsamında, 2009 yılı itibarıyla Türkiye genelinde toplam 966 kişinin üye olduğu 5 adet Yaşlı Dayanışma Merkezi vardır²⁰ Bu rakamlar, Türkiye’de çocuk ve yaşlılara yönelik kamusal bakım hizmetlerinin yaygın olmadığını göstermektedir. Söz konusu hizmetlerin, kamuoyunda çıkan haberler çerçevesinde, niteliğine ilişkin de çok ciddi kuşku bulunmaktadır. Bu noktada, yaşlıların huzurevlerinde yaşlılık dönemlerini geçirmesi, huzur evlerinin fiziksel ve sosyal ortamının kötü koşullarından kaynaklı olarak, toplumsal algımızda kabul edilemez bir durum olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, TÜİK 2006 Aile Yapısı Araştırması Sonuçları’na göre, yaşlılık dönemlerini çocuklarının yanında geçirmeyi düşünenlerin oranı erkeklerde %56,2; kadınlarda %53,8; evde bakım hizmeti almayı düşünenlerin oranı erkeklerde %16,5, kadınlarda %19 olarak ortaya çıkarken; yaşlılık dönemlerini huzurevinde geçirmeyi düşünenlerin oranı, erkeklerde %8,2; kadınlarda %10,4’de kalmaktadır.²¹

Çocuk ve yaşlılara yönelik özel bakım hizmeti veren kuruluşlar olmakla birlikte, bunların tam sayısını ne yazık ki ortaya koyma olanağımız

¹⁸ www.sgk.gov.tr İstatistikler 17.01.2009)

¹⁹ <http://www.shcek.gov.tr/hizmetler/cocuk>

²⁰ <http://www.shcek.gov.tr/hizmetler/yasli/> 17.01.2009

²¹ http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?amilyapi&report=amilyapi1.RDF&desformat=html&p_kod1=3&p_kod2=22 17.01.2009

bulunmamaktadır. Çocuk bakımına yönelik olarak Türkiye’de, İş Kanunu kapsamında işverenlerin de belirli koşullar altında yükümlülükleri olduğunun unutulmaması gerekmektedir. 4857 Sayılı İş Kanunu kapsamında çıkarılan “Gebe ve Emziren Kadınların Çalışma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik’in 15. Maddesi’ne göre, yaşları ve medeni halleri ne olursa olsun, 100-150 kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde, bir yaşından küçük çocukların bırakılması ve bakılması için, emzirme odasının kurulması; 150’den çok kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde, 0-6 yaşındaki çocukların bırakılması ve bakımı için kreş açma zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak bu zorunluluğun sayı şartına bağlanması, işverenlerin fason ve taşeron üretim yolu ile üretimi parçalayarak, bu zorunluluktan kurtulmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu hizmetlerin çalışan kadın sayısına bağlanması ise, kadın istihdamını zorlaştıran bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır.

4857 Sayılı İş Kanunu’nun 74. Maddesi kadın işçilerin doğumdan önce ve sonra sekizer hafta olmak üzere toplam 16 haftalık doğum izni hakkı sunmaktadır. Bu süre Avrupa ülkelerindeki ortalama doğum izni süresinin üzerindedir. Aslında bu ilk bakışta kadınlara yönelik olumlu bir düzenleme olarak görülse de, çocuk bakım sorumluluğunu sadece kadına yükleyen bir anlayışı yansıtmakta; pratikte bu işverenlerin kadın istihdam etme konusundaki ayrımcılığını güçlendiren bir unsur halini almaktadır. Tartışmalara rağmen, ebeveyn izni uygulamasının yaşama geçirilmemiş olması da, çocuk bakımının esas olarak kadının sorumluluğunda kabul edildiğinin bir başka göstergesidir. Çocuk bakım hizmetlerine yönelik olarak, gönüllü kuruluşların sistemde rolleri oldukça sınırlıdır.²² Kentlerde çalışan kadınların, çocuk bakım stratejilerine bakıldığında, çocuk bakımını ağırlıklı olarak kendileri (%34); kadının ya da kocanın annesi (%29,9); büyük kız çocuğu (%7) tarafından gerçekleştirildiği görülmekte; para karşılığı yardımcı çalıştırma (%7,6) ve kurumsal bakım (%8,9) görece ağırlık taşımamaktadır (Karadeniz ve Yılmaz, 2007: 32).

Yukarıda, başta çocuk ve yaşlılara yönelik olmak üzere bakım hizmetleri açısından genel olarak ortaya koymaya çalıştığımız tablo, Türkiye’de refah rejiminin özelliklerine bağlı olarak, bakım hizmetleri alanında her ne kadar süreç içerisinde bazı gelişmeler olmakla birlikte, kamunun etkin bir rolünün olmadığını ve bakım hizmetlerinin esas olarak aile sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Aile içinde ise, bu sorumluluğu istihdamdan dışlanmak pahasına bir kadın yerine getirmekte, çalışan ve gelir düzeyi yüksek olan kadınlar ise, bakım hizmetlerini piyasadan satın alma yoluna gitmektedirler. Bu kapsamda, son yıllarda Türkiye’ye artan düzensiz göç hareketleri içerisinde, bakım hizmetlerinde

²² Bu konuda, Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı’nın yoksul kadınlara erken dönem çocuk bakım hizmetleri bulunmakta, ayrıca Vakıf çocuk bakımı ve eğitimi hizmetlerine katkıda bulunan kadınlara bağış desteği sağlamaktadır (Toksöz, 2007).

çalışmak üzere, kaçak göçmen kadın emeğinin yaygınlaştığı gözlenmektedir. Bu olgu, refah rejimi içerisinde, göçmen kadınların bakım hizmetlerindeki rolünün tartışılması gereğini ortaya çıkarmaktadır.

3.2. Türkiye’de Bakım Hizmetlerinde Kaçak Göçmen Kadın İstihdamı ve Refah Rejimi Çerçevesinde Sürdürülebilirliği:

Genel olarak göç veren ülke olarak kabul edilen Türkiye, 1980’li yıllardan itibaren artan göç akımlarına sahne olmaktadır. Ancak Türkiye’ye yönelen bu göçlerin çoğunlukla düzensiz göç kapsamında olması, sorunları ağırlaştıran bir etki yaratmaktadır. Türkiye’ye yönelen düzensiz göçü belirleyen nedenler, komşu/çevre ülkelerde yaşanan ekonomik belirsizlik ve siyasi çatışmalar; Türkiye’nin Doğu-Batı; Kuzey-Güney arasındaki coğrafi konumunun transit göçler için çekici olması; Avrupa’nın uyguladığı sıkı vize ve göç politikaları nedeni ile göçün Türkiye gibi çevre ülkelere yönelmesi; Türkiye’nin komşularına oranla ekonomik açıdan görece daha iyi şartlar sunması ve Türkiye’de düzensiz göç ve işgücü piyasalarına ilişkin düzenlemelerin uygulanma düzeyinin düşük olmasıdır (İçduygu, 2004; Lordoğlu, 2007; Toksöz, 2008). Türkiye’ye çalışmak amacıyla gelen yabancı kaçak işçiler, Bulgaristan, Romanya (AB’ye üyelik öncesi), Moldova, Ukrayna, Rusya, Gürcistan Azerbaycan, Ermenistan gibi Eski Doğu Bloku ülkelerinden gelmektedirler (İçduygu, 2004; Lordoğlu, 2007). Türkiye’de yabancı kaçak işçiliğin yoğun olduğu sektörler, tekstil, tarım, gıda, inşaat, turizm ve eğlence ile bakım (çocuk, yaşlı ve hasta bakımı) hizmetleridir. Türkiye’de yabancı kaçak işçiliğin farklı düzeylerde nedenselliğine baktığımızda, her şeyden önce, Türkiye’de kayıt dışı çalışmanın, istihdamın yarısını oluşturmasının önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir. Türkiye’de kayıt dışı istihdamın yaygınlığı, yabancı kaçak işçilerin enformel işgücü piyasalarında kolayca istihdam edilmesine olanak sağlamaktadır (Toksöz, 2008).

Türkiye’ye yönelen göç hareketleri içerisinde, kadın göçmenlerin oranını, bu konuda cinsiyet boyutunu yansıtan verilerin olmaması nedeniyle tahmin etmek olanaklı değildir. Bununla birlikte, özellikle bakım hizmetlerinde artan oranda kadın göçmenin istihdam edildiği gözlenmektedir. Kadın göçmen işçilerin, çocuk, yaşlı ve hasta bakımı gibi bakım hizmetleri ile ev hizmetlerinde yoğunlaşması, bakım göçü kapsamında Türkiye’nin yakın coğrafyası için hedef ülkelerin başında geldiğini göstermektedir.

Türkiye’de bu alanda yukarıda aktardığımız refah devleti hizmetlerinin yetersizliği; kentlerde eğitilmiş kadınların artan işgücüne katılım oranları ve orta ve üst-orta sınıflar için evde hizmetçi bulundurma statüsü göstergesi kabul edilmesi, bu hizmetleri dışarıdan ücretli kadın emeği kullanarak alınmasına neden olan unsurların başında gelmektedir. Ancak yerli kadınların bu hizmetler için talep ettikleri ücretlerin, yabancılardan fazla olması; yerlilerin bu işi ancak kocalarının çok düşük kazançlara sahip olması durumunda tercih etmesi,

yerlilerin yatılı işleri tercih etmemesi, göçmen kadın işgücüne olan talebi belirlemektedir(Keough, 2003; Kaşka,2007; Toksöz, 2008). Özellikle Moldova'dan gelen kadınların ev içi hizmetler ve bakım işlerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Keough, 2003; Kaşka 2005-2006; Kaşka, 2007). Ancak son yıllarda, ev hizmetlerinde ve bakım işlerinde çalışan göçmen kadınların orijin ülkeleri açısından yelpazenin, Türkî Cumhuriyetleri kapsayacak şekilde genişlediği gözlenmektedir.

4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Kanun'un, özellikle yabancı kaçak işçiliğin yaygın olduğu ev hizmetleri sektöründe çalışan yabancı kadınları, Türkiye'de çalışabilecek gruplar içerisinde tanımlayarak, bir ölçüde bunları düzenlileştirdiği söylenebilir. Ancak, bunu Batı Avrupa ülkelerinde uygulanan yasallaştırma programları gibi değerlendirmek oldukça güçtür. Bu yönde bir düzenleme, bakım hizmetlerinde göçmen kadın gerçeğinin ve göçmenlere olan talebin kabul edildiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu düzenleme, pratikte göçmen kadınların yasal çerçeveye uygun olarak formel bir şekilde çalışması anlamına gelmemektedir. Türkiye'de kayıt dışı istihdamın boyutları da bu gerçekliği açık bir biçimde yansıtmaktadır.

Türkiye'de bakım hizmetlerinde göçmen kadın emeği görece uzun bir süredir bilinen bir olgu olmakla birlikte, bu konu üzerinde yapılan çalışma sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların neredeyse tamamı, göçmen kadınların göç nedenleri, çalışma ve yaşam pratiklerine odaklanmaktadır. Göçmen kadınların geride kalan hane halklarının bakım stratejilerini odak alan bir çalışma bildiğimiz kadarıyla bulunmamaktadır.

Çoğunluğu Eski Doğu Bloku ülkelerinden gelen kadınların öne çıkan göç nedeni, ülkelerinde yaşanan dönüşümün yol açtığı ekonomik sorunlardır. Ülkelerinde kalan hane halklarına bakmak, çocuklarına iyi bir eğitim sağlamak ve ev sahibi olmak istekleri sıkça dile getirilen nedenler arasında bulunmaktadır (Keough, 2003; Kaşka, 2005-2006; Ünlütürk, 2008). Kadınların büyük çoğunluğu, Türkiye'ye turist vizesi ile yasal yollardan girmekle birlikte, kaçak statüde çalışmaktadır. Vize süresinin aşımında uygulanan cezaların yüksekliği nedeni ile süre bitiminde ülkelere gidip, belirli bir süre kaldıktan sonra, tekrar Türkiye'ye dönmektedirler. Ülkelerinden aracı kurumlar ya da daha yoğun olarak Türkiye'de bulunan arkadaş, tanıdık, akraba gibi sosyal ağları kullanarak geldikleri görülmektedir (Kaşka, 2005-2006)

Göçmen kadınların çoğunluğu evlerde yatılı olarak çalışmaktadır. Bu durum özellikle göçmenliğin ilk aşamasında barınma sorununu çözmekle birlikte; çok uzun çalışma sürelerini de beraberinde getirmekte; dolayısıyla her an işveren emrine amade olma gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır(Kaşka,2007). Ücretlerin düzeyinin 350-450 \$ arasında değiştiği görülmektedir (Ünlütürk,2008). Ücretlerin eksik, düzensiz ve geç ödenmesi sıkça dile getirilen sorunlar arasında yer almaktadır. Kadınlar sadece çocuk ve yaşlı bakımı işi ile uğraşmamakta aynı

zamanda evin temizlik, yemek gibi gündelik işlerini de yerine getirmektedirler (Kaşka, 2005-2006). Bu kadınların önemli bir bölümünün ülkelerinde profesyonel meslek kategorilerinde yer alan kadınlar olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim ve nitelik düzeyinin yüksekliği işverenler tarafından tercih edilmelerinin öncelikli nedenleri arasındadır. Bunun yanı sıra, yatılı kalmaları, iş disiplinine sahip olmaları ve tabii ki düşük ücretle çalışmaları işverenler açısından dile getirilen diğer tercih nedenleridir (Kaşka, 2005-2006: 73).

Göçmen kadınların ev içinde çalışması, işverenler ile yüz yüze ilişki ağlarının doğmasına neden olmakta; aileden biri olarak kabul edilme kadınlar için öncelikle istenen bir durum olmakla birlikte; bu durum göçmen kadın üzerindeki denetim ve baskıyı artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaşka, 2005-2006; Ünlütürk, 2008). Kadınların genelde haftada bir gün olan izin sürelerini, kendi ülkelerinden olan göçmen kadınlar ile geçirdikleri ortaya çıkmaktadır. Ancak ülkede kaçak çalışma ve yaşama durumu, yakalanma korkusu ve baskısını artırmakta; ayrıca bu kadınlara vurulan “Nataşa” damgası, kadınlara yönelik taciz olaylarının da artmasına neden olmaktadır (Keough, 2003; Kaşka, 2005-2006). Sürekli ev içerisinde çalışma ve toplumsal yaşam içerisinde yer alamama, kadınların sosyal izolasyonuna yol açmakta; sevdiklerinden ayrı yabancı bir yerde bulunmanın yarattığı psikolojik baskı, çeşitli travmalara neden olabilmektedir.

Göçmen kadınların, Türkiye’de kaçak çalışmaları, iş statüleri ve cinsiyetten kaynaklı olarak çoklu bir kırılma taşıyıcıları nedeniyle, Türkiye’de yaşam pratikleri, uluslararası düzeyde akışkan olmalarına karşın yerel düzeyde görünmezliğe neden olan bir ironi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaşka, 2005-2006).

Yukarıda genel hatlarıyla çizmeye çalıştığımız tablo, her ne kadar hem evlerde hem de kaçak olarak çalışmaları nedeniyle görünmez bir nitelik taşıyıcılar da, Türkiye’de bakım hizmetlerinde, göçmen kadınların önemli bir rol üstlendiklerini göstermektedir. Bu noktada, Türkiye’de bakıma yönelik refah devleti hizmetlerinin yetersizliğinin bir ölçüde, ucuz emek öğeleri olarak göçmen kadınlar üzerinden giderilmeye çalıştığı söylenebilir. Ancak, bu sadece kentli ve üst, üst-orta sınıfta yer alan aileler için geçerli bir ucuza çözüm mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, bakıma en fazla gereksinimi olan dar gelirli grupların, bakım hizmetlerinde refah devletinin açığını bu şekilde kapama şansı bulunmamaktadır.²³ Yaşlılara ve çocuklara yönelik sosyal yardımların

²³ Nitekim, TÜİK İstatistik Yıllığı (2007:345) verilerine göre, Türkiye’de ev eşyası ve ev bakım hizmetlerine yönelik tüketim harcamaları içerisinde gelir düzeyi en yüksek %20’lik dilimin payı % 49,6 iken; en alt %20’lik dilimin payı %4,0’dır. Bu oranlar ev eşyası ve bakım hizmetlerinin toplamının tüketim içindeki payını göstermektedir. Ancak, bakım hizmetleri özelinde, alt gelir gruplarının bu hizmetleri tüketemediklerini söylemek zor olmasa gerekir.

düzeyinin çok yetersiz olduğu var olan durumda²⁴, alt gelir gruplarına ait ailelere bu hizmetleri satın alma yönünde, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi destekleyici bir mekanizmanın varlığından da söz edilememektedir. Dolayısıyla, bakım hizmetlerinde kamunun açığının, göçmen kadın istihdamı yolu ile kapatılması ne kısa vade de ne uzun vade de olanaklı değildir.

Bu şekilde bir çözüm, refah devletinin temelinde bulunan dayanışmayı zayıflatan bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır. Üst ve orta gelir grubuna ait ailelerin bakım sorununu bireysel çözümler ile gidermeye çalışması, bu grupların sosyal güvenlik sistemlerine yaptıkları katkıların da, bireyselleşme sonucu azalmasına neden olabilecektir. Bu noktada, var olan sınırlı uygulamaların da, gelirin yeniden dağıtım mekanizmalarının işlevselliğini kaybetmesinden dolayı, önemli ölçüde zarar göreceği düşünülebilir.

Bakım hizmetlerinde refah devleti açığını göçmen kadınlar ile kapatma stratejisinin sürdürülebilirliği göçmen kadın talep ve arzına bağlı olarak da kuşkuyla taşınmaktadır. Özellikle ekonomik krizin istihdam üzerindeki etkisini iyice hissettirdiği şu günlerde, krizin göçmen kadın emeğine olan talebi nasıl etkileyeceği sorusu akla gelmektedir? Göçmenlerin buldukları ülkelerde, işsizlikten en fazla etkilenen grup olmaları bu sorunun yanıtının da ipuçlarını vermektedir.

Göçmen kadın istihdamı üzerinden bakım hizmetlerinin sürdürülebilirliği, göçmen arzı açısından da sorundur. Türkiye'yi bu kadınlar açısından çekici kılan, Avrupa'nın sıkı göç politikaları ve sınır kontrolleridir (Keough, 2003). Bu noktada, Avrupa ülkelerinin göç politikasındaki olası değişikliklere bağlı olarak da, Türkiye'nin hedef durumu değişecektir. Kadınların büyük çoğunluğu, Türkiye'ye geçici olarak gelmekte ve belirledikleri miktarda parayı biriktirdikten sonra ülkelerine geri dönme niyeti taşımaktadırlar. Bu noktada, göçün büyük ölçüde kalıcı olma niyeti taşımadığı ortaya çıkmaktadır.

Tüm bu unsurlar, göz önüne alındığında, Türkiye'de bakım hizmetlerine yönelik olarak, göçmen kadınları Avrupa'daki gibi refah rejimi içerisinde değerlendirme olanağı en azından şimdilik bulunmamaktadır. Türkiye'de göçmen kadın emeği, gelişkin bir refah devleti sisteminin geri çekilme boşluğunu değil; ailenin merkezi bir rol oynadığı refah rejimi içerisinde, sadece belirli bir kısım ailenin refahını sağlayan emek öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu olgu, Türkiye'de bu hizmetleri göçmen kadın istihdamı yolu ile sağlayamayan geniş kesimlerin bakım hizmetleri sorununu ortadan kaldırmadığı gibi, refah devletinin koruması dışında kalan göçmen kadınların sosyal dışlanma sorununu da beraberinde getirmektedir.

²⁴ Halen taslak halinde bulunan primsiz ödemeler kanununun getireceği sosyal yardım düzeylerinin ne olduğu açık değildir.

SONUÇ

Göç alan gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanması, kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artış, refah devletinin yeniden yapılanması çerçevesinde ortaya çıkan uygulamalar, söz konusu ülkelerin bakım hizmetlerinde arz açığı yaratmaktadır. Bu arz açığı, gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı ekonomik ve sosyal sorunlar sonucu göç etmekten başka çaresi kalmayan göçmen kadınlar tarafından doldurulmaktadır. Küresel bakım zincirleri ve bakım ekonomisi kapsamında yeni bir küresel işbölümünün ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu yeni küresel işbölümü çerçevesinde, göçmen kadınlar üzerinden Dünya'nın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinden, gelişmiş ülkelere doğru bir refah transferi söz konusu olmaktadır. Bu transferin içeriği ve büyüklüğünü belirleyen ana unsurların başında ise, göç alan ülkelerin refah rejimlerinin özellikleri ve bu bağlamda ortaya çıkan refah devletinin dönüşüm pratikleri gelmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan bakım hizmetlerinde göçmen kadın olgusu, kadınların sadece orijin ülkelerindeki refah devletinin açıklarını kapatmadıklarını aynı zamanda göç ettikleri ülkelerde refah devletinin yeniden yapılanması kapsamında kamunun azalan payını da büyük ölçüde doldurduklarını göstermektedir. Göçmen kadınların bu iki yönlü işlevi, kadınlara yönelik işleyen çoklu eşitsizlik ve sömürü mekanizmalarının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Göçmen kadınlar, gerek geride bıraktıkları hane halklarının bakım stratejilerinin yarattığı baskılar gerekse de gittikleri ülkelerde çoğunlukla düzensiz göçmenlik kapsamında ortaya çıkan çalışma ve yaşam pratikleri nedeni ile bu sömürü mekanizmalarının merkezinde yer almaktadırlar. Bakım hizmetlerinin yeniden yapılanması kapsamında, özellikle liberal refah rejiminin ön plana çıktığı ve refah devletinin çok gelişkin olmadığı ülkelerde, göçmen kadın işgücü önemli bir refah aktörü olarak karşımıza çıkmakta; ancak kamusal bakım hizmetlerinin, kaçak göçmen kadın emeği ile ikame edilmesini cesaretlendiren kamu politikaları sürdürülebilirliği açısından kuşku yarattığıdır.

Türkiye'ye yönelen düzensiz göçler içerisinde, bakım hizmetlerinde artan kaçak kadın göçmen istihdamının da, temel belirleyicisi, Türkiye'de bu alanda kamusal hizmetlerin nicelik ve nitelik olarak gelişmemiş olmasıdır. Türkiye'nin geleneksel refah rejimi, bakım sorumluluğunu öncelikle aileye; aile içinde de kadına devretmektedir. Göçmen kadınlar, işgücüne katılım oranı görece yüksek olan eğitilmiş ve orta ve üst sınıf çalışan kadınlar için bakım hizmetlerinin ucuz alınması noktasında bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de kayıt dışı istihdamın genişliği de, göçmen kadınların işgücü piyasalarında kolayca yer alabilmesine ortam sağlamaktadır. Türkiye'de, Avrupa'da bakım hizmetlerinin dönüşüm sürecinde yaşanan nakit yardımlar ile bakım hizmetlerinin göçmen kadın istihdamı yolu ile dışarıdan alımını destekleyici uygulamaların olmaması, kaçak göçmen kadın istihdamı ile refahın sağlanmasını, ancak belirli bir grup özelinde sınırlamaktadır. Yaşanan ekonomik krizin gerek Türkiye'de yerli kadın

Göçmen Kadınlar

istihdamı gerekse de göçmen kadın istihdamı açısından ortaya çıkaracağı olası etkiler ve sosyal güvenlik reformunun yarattığı ortamda dar gelirli geniş nüfus gruplarının bakım gereksinimleri dikkate alındığında, göçmen kadın emeği ile bakım hizmetlerini karşılama stratejisini, sürdürülebilir bir strateji olarak değerlendirmek oldukça güçtür.

Türkiye’de, bakım hizmetlerinde kaçak kadın göçmen istihdamı, bakım hizmetlerine en fazla gereksinimi olan geniş nüfus gruplarının bakım gereksinimi karşılamaktan çok uzaktır. Ayrıca, bu kadınların kaçak göç kapsamında, oldukça zor çalışma ve yaşam koşulları içerisinde yer alması, bu kadınlara yönelik koruyucu sosyal politikalara olan gereksinimi de beraberinde getirmektedir. Bakım hizmetlerinde göçmen kadınlar, her ne kadar belirli bir grup ile sınırlı olsa da, Türkiye’de refah rejimine belirli ölçüde katkı yapan aktör konumundadırlar. Bu bağlamda, göçmen kadınların Türkiye’de refah rejimine yaptıkları katkının büyüklüğü, kadınların geride kalan hane halklarına yönelik bakım stratejileri, bu çerçevede ortaya çıkan refah transferi mekanizmaları ve işlevlerine yönelik ileriki dönemlerde yapılacak çalışmalar, olgunun farklı boyutlarının analizi için önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Bahle, T. (2008), "The State and Social Services in Britain, France and Germany since the 1980s", *European Societies*, 10(1) : 25-47.
- Bettio, F. ve Plantenga, J. (2004), "Comparing Care Regimes in Europe", *Feminist Economics*, 10(1): 85-113.
- Bettio, F / Simonazzi, A. / Villa, P. (2006), "Change in care regimes and female migration: the 'care drain' in the Mediterranean", *Journal of European Social Policy*, Vol 16(3) : 271- 285.
- Buğra, A. (2001), "Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye'nin Geleneksel Refah Rejimi", *Toplum ve Bilim* 89, Yaz 2001:22-31.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2006), "The Turkish welfare regime in transformation", *Journal of European Social Policy*, 16(3): 211-228.
- Castels, S. ve Miller, M. J. (2008), *Göçler Çağı: Modern Dünya'da Uluslararası Göç Hareketleri*, (çev: Bülent Uğur Bal- İbrahim Akbulut), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Daly, M. ve Lewis, J. (2000), "The Concept of social care and analysis of contemporary welfare states", *British Journal of Sociology*, 51(2) : 281-298.
- Datta, K./ McIlwaine, C./ Evans, Y, vd (2006), *Work, Care and Life Among Low-Paid Migrants Workers in London: Towards A Migrant Ethic of Care*, ESRC, Queen Mary, University of London.
<http://www.geog.qmul.ac.uk/globalcities/reports/docs/workingpaper6.pdf>
- Dedeoğlu, S. (2008), "Avrupa'da Göçmen Kadın emeği ve Refah Devleti", *Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu? içinde, Sosyal Araştırmalar Vakfı ve Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi Yayını*, İstanbul:221-232.
- DPT (2007), *Dokuzuncu Kalkınma Planı Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Yayın No: DPT: 2729- ÖİK:681, Ankara.
- Erdoğan, Seyhan. (2006), "Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu", *Mülkiye Dergisi*, No:252, 211-236.
- Esping-Anderson, G. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press.
- Esping-Anderson, G. (2006), "Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilimleri", (der: Ayşe Buğra-Çağlar Keyder), *Sosyal Politika Yazıları, İletişim Yayınları*, İstanbul : 53-100.
- Ferrera, M. (1996), "The Southern Model of Welfare in Social Europe", *Journal of European Social Policy*, 6(1): 17-37.
- Gökbayrak, Ş. (2006), *Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar - Türk Mühendislerinin "Beyin Göçü" Üzerine Bir İnceleme*, A.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Hochschild, A. (2007), "Global Care Crisis: a Mother and Child's – Eye View", <http://www.gtm.cnrs-bellevue.fr/site-gtm/Clq%20Mond%2007/Hochschild.pdf>
- Hooren, F. (2008), *Welfare Provision beyond National Boundaries: The Politics of Migration and Long term Elderly Care in Italy*, paper presented at the ESPAnet Doctoral Researcher Workshop, <http://www.spfo.unibo.it/NR/rdonlyres>

Göçmen Kadınlar

Isaksen, L.W./Devi, S. U./Hochschild, A.R.(2008), “Global Care Crisis: A Problem of Capital, Care Chain, or Commons?”, *American Behavioural Scientist*, 52(3): 405- 425.

IOM (2008), *World Migration Report 2008*,

<http://www.iom.int/jahia/Jahia/cache/offonce/pid/1674?entryId=20275>

İçduygu, A.(2004), *Türkiye’de Kaçak Göç*, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2004-65, İstanbul.

Kardeniz, O. ve Yılmaz, H. (2007), “Türkiye’de Kadının İşgücü Piyasası İçindeki Konumu ve İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler”, *İş Dünyasında Kadın* içinde, TÜRKONFED Yayını, İstanbul : 23-41.

Kaşka, S.(2007), “Ev İçi Hizmetlerin Küreselleşmesi ve Türkiye’deki Göçmen Kadınlar”, *Türkiye’de Yabancı İşçiler: Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri* içinde, Der: F. Aylan Arı, Derin Yayınları, İstanbul: 225-240.

Kaşka, S.(2005-2006), *The New International Migration and Migrant Women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers*, Migration Research Program at Koç University, Project Paper, İstanbul.

Keough, L. (2003), “Driven Women: Reconceptualizing the Traffic in Women in the Margins of Europe through the Case of Gagauz Mobile Domestic in İstanbul”, *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 21, No:2

Kildal,N.(2001), *Workfare Tendencies in Scandinavian Welfare Policies*, International Labour Office, Geneva.

Kofman, E. (2006), *Gendered Migrations, Social Reproduction and Welfare Regimes: new dialogues and directions*, <http://www.izfg.unibe.ch/pdf/kofman.pdf>

Lindbeck,A .(2008), *Prospects for The Welfare State*, Institute for International Economic Studies, Stockholm University Seminar Paper:755.

Lordoğlu, K.(2007), “Çalışma Hayatımızda Yeni Yabancılar: Bir Araştırmanın Bazı Sonuçları ve Değerlendirmeler”, *Türkiye’de Yabancı İşçiler: Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri* içinde, Der: F. Aylan Arı, Derin Yayınları, İstanbul:83-128.

Lyon, D. ve Glucksmann, M. (2008), “Comparative Configurations of Care Work across Europe”, *Sociology*, 42(1): 101-118.

Mears, J (-),*Global Labour Markets : Care Work and ‘Chains of Caring’*, http://www.crsi.mq.edu.au/documents/mobile_boundaries_rigid_worlds/mears.pdf

Özbek, N. (2002), “Osmanlı’dan Günümüze Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim* 92, Bahar 200:7-33

Özğürlü, M. (2003), “Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 239:59-74

Parreñas, R. (2005), “Long distance intimacy: class, gender and intergenerational relations between mothers and children in Filipino transnational families”, *Global Networks*,5(4): 317-336.

Pastore, F. ve Piperno, F.(2006), *Could Transnational Welfare Provide A Strategic Framework for Decentralized Cooperation Intervention*, Discussion paper prepared for Development & Migration Circuits, <http://www.cespi.it/SCM/strand2/welfare-dp-eng.pdf>

Göçmen Kadınlar

Pavolini, E. ve Ranci, C.(2008), “Restructuring the welfare: reforms in long-term care in Western European countries”, *Journal of European Social Policy*, Vol 18(3): 246–259.

Pierson, P.(1994), *Dismantling Welfare State?*, Cambridge University Press.

Sareceno, C. (2008), *Gender and Care: Old Solutions and New Developments ?*, European University Institute, RSCAS Distinguished Lectures 2008/2, http://cadmus.eui.eu/dspace/bitstream/1814/9307/2/RSCAS_DL_2008_02.pdf

Sorensen, N. N.(2005), *Transnational Family Life across the Atlantic: The experience of Colombian and Dominican migrants in Europe*, paper presented at the International Conference on ‘Migration and Domestic Work in a Global Perspective’, The Netherlands.

http://www.nias.knaw.nl/en/news_forthcoming_activities/lutz/new_3/sorensen.pdf

Taylor-Gooby, P. (2002), “The Silver Age of The Welfare State: Perspectives on Resilience”, *Journal of Social Policy*, 31(4): 597-621.

Toksöz, G.(2006), *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Toksöz, G. (2007), “Kamu, Özel Sektör, Mesleki Örgütler, Sendikalar, Ulusal ve Uluslar arası Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadın emeği ve İstihdamı Alanındaki Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, *Kadın Emeği ve İstihdamı Toplantısı Raporu* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 24 Şubat 2007, www.keig.org.tr

Toksöz, G.(2008) “Enformel İşgücü Piyasaları ve Göçmen İşçilere Talep: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’nin Durumu”, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?* içinde, Sosyal Araştırmalar Vakfı ve Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul: 89-107.

TUİK (2007), *Türkiye İstatistik Yılı 2007*, Ankara.

Ünlütürk, Ç. (2008), “Ev Hizmetlerinin Küreselleşmesi: Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar”, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?* içinde, Sosyal Araştırmalar Vakfı ve Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul: 233-247.

Vullnetari, J. ve King, R.(2008), “Does your granny eat grass? On mass migration, care drain and fate of older people in rural Albania”, *Global Networks*, 8(2): 139-171.

Williams, F.(2005), *Intersecting issues of gender, ‘race’, and migration in the changing care. regimes of UK, Sweden and Spain*, Paper presented to Annual Conference of International Sociological Conference, <http://www.leeds.ac.uk/CAVA/papers/FW%20RC19.pdf>

Yeates, N. (2004), “ Global Care Chains”, *International Feminist Journal of Politics*, 6(3): 369-391.

Yeates, N. (2005), “ A Global Political Economy of Care”, *Social Policy & Society* , 4(2): 227-234.

Göçmen Kadınlar
